

DOI: 10.46352/23036974.2022.99

Jure Ramšak, (*Samo*)upravljanje intelekta – društvena kritika u kasnosocijalističkoj Sloveniji. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju/ Udruga za modernu povijest, 2022, 267 str.²

Društvena kritika, danas pomalo i “margovit” pojam uslijed velikog medijskog prostora, uveliko se odmakla od onoga što je ona predstavljala npr. pola stoljeća. Legitimno je pitanje da li je njen sadašnji oblik, kojem svjedočimo kroz razne medije našeg društva, zapravo njena evolucija ili degradacija kritike isključivo na instrument obračuna sa neistomišljenicima, bilo političkim, ekonomskim ili vjerskim. Iako Jugoslavija kao država ne postoji već nekoliko decenija, polarizirajući narativi o njoj i dalje su itekako “živi” i prisutni u javnom diskursu, gdje su jasno profilirani sa jedne strane narativi o “utopiji” zvanom Jugoslavija, a sa druge strane o Jugoslaviji kao “mračnoj” tamnici mnogih naroda ovih prostora. Međutim, pitanje društvene kritike u socijalističkoj Jugoslaviji do sada nije dobijalo preveliku pažnju, kako istraživača, tako ni korisnika gorespomenutih narativa. Do sada, narativ se svodio na dvije verzije, “moglo se pričati šta se htjelo, samo ne protiv Tita i Partije”, te da je cenzura u socijalističkoj Jugoslaviji “gušila” bilo kakav vid slobodnog mišljenja. S tim u vezi, knjiga Jure Ramšaka, koja tretira pitanje društvene kritike u kasnosocijalističkoj Sloveniji, odlučno se hvata

u koštac sa takvim narativima, te jasno pokazuje kako je društvena kritika bila i više nego prisutna, te da je kao takva prošla i nekoliko faza svoga razvoja. Također, moglo bi se reći da je društvena kritika tada bila dosta smiselnija i svrsishodnija, nego što je to danas slučaj.

Knjiga Jure Ramšaka pod naslovom (*Samo*)upravljanje intelekta, objavljena u Udruženju za modernu historiju u prijevodu sa slovenačkog jezika Aide Škoro-Babić, počinje sa pitanjem šta treba da znači grčki koncept *kritika* kao “spособnost procjene” unutar državnog socijalizma? Kada je Jugoslavija u pitanju, kritika i kritička misao svoje mjesto je izborila nakon Titovog odlaska iz “sovjetskog” tabora, kada je potraga za vlastitim putem u socijalizam otvorila vrata misaonom svijetu. Dodatno, autor ističe kako upravo analiza kritike u vremenu kada je socijalistički poredak još uvijek izgledao vječan može najviše reći o poziciji društvene kritike u samoupravnom socijalizmu. Izdvojeniji primjer Praškog proljeća 1968. godine i njegovu konsekvencu u vidu stvaranja termina “disident”, autor konstatira kako je taj termin zapadne provenijencije, ali da u kontekstu Jugoslavije i mnogih zbornika radova o opoziciji u njoj, istraživači gotovo da nisu dali nikakve podatke o disidentstvu, čime autor jasno daje osvrt na istraženost teme kojom se bavi. Sa druge strane, boljševički stav prema opoziciji i protivljenje službenoj politici iskristalizirao se ubrzo nakon revolucije, gdje je Lenjinova odlučnost diktirala obračun ne samo sa klasnim neprijateljima, već i sa onima koji su bili protiv apsolutne boljševičke diktature. Jedan od bitnih problema koje je Ramšak uočio u svom istraživanju, jeste problem izvođenja najosnovnijih termina i kriterija u vezi sa formama i neprilagođavanjem u vrijeme socijalizma. Autor je to odlično prikazao upravo na

² Predstavljanje knjige dio je aktivnosti realiziranih u bilateralnom projektu “Historijska iskustva života u Jugoslaviji: Bosna i Hercegovina i Slovenija u komparativnoj perspektivi”, realiziranom na Univerzitetu u Sarajevu – Filozofskom fakultetu, podržanom od Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke (FMON).

terminu disidentstvo i argumentu o različitosti disidentstva od jugoslavenskih formi suprotstavljanja zbog nižeg stepena represije u Jugoslaviji, sa čime se autor u potpunosti ne slaže. Još jedan važan dio uvodnog poglavlja jeste i autorov osvrt na korištenu građu iz fondova CK Saveza komunista Jugoslavije, Marksističkog centra pri CK SKS, Komisije Socijalističke Republike Slovenije za odnose sa vjerskim zajednicama i niza drugih, kao što su štampa, tekstovi kritičara i sl., na osnovu čega autor gradi svoju historografsku rekonstrukciju.

Naredno poglavlje knjige nosi naslov *Kulturni sistem socijalističkog samoupravljanja* (35-71), koje autor započinje konstatacijom da su svi socijalistički sistemi toga vremena imali jedan referentni oblik, ali sa krajem Drugog svjetskog rata kroz dvije decenije, stvorene su tolike razlike između njih da su mnoge socijalističke zemlje imale mnogo više dodirnih tačaka sa "kapitalističkim" zemljama nego li sa socijalističkim. Vrlo važan momenat koji je utjecao na razvoj društvene kritike u Jugoslaviji bio je "raskol" sa Sovjetskim Savezom 1948. godine, jer je to imalo za posljedicu traženje vlastitog puta i vlastite interpretacije marksizma. Kroz naglašavanje vlastite različitosti ili posebnosti u odnosu na Sovjetski Savez, stvoren je sigurnosni ventil, putem kojega se mogla puštati kritika. Autor naglašava kako u Jugoslaviji cenzura nije formalno postojala, ali je zato postojala kompleksna mreža formalnih i neformalnih mehanizama koji su imali efekat cenzure. U Jugoslaviji je postojao diferencirani odnos prema društvenoj kritici koji je bio posljedica specifičnog međunarodnog položaja i unutrašnjeg uređenja Jugoslavije. Drugi bitan dio ovoga poglavlja jeste i "proces kristalizacije", odnosno obračun tvrde partijske linije sa liberalnom strujom u

Sloveniji, gdje prevagu odnosi "stara garda", kako je autor naziva, koja se nastojala ponovno približiti otuđenim radnicima kroz upiranje prstom u "tehnobirokratske" srednje generacije. Van tog obračuna nije ostala ni kultura, kada je vlast definisala uslove za ulazak narodnih masa u kulturu, te na taj način i kultura postaje uključena u samoupravne odnose. Na samom kraju poglavlja, autor se hvata u koštac sa tezom da postoji organska veza kritike i društvenog sistema, jer prema riječima E. Kardelja, društvena kritika se ne može odvojiti od političke borbe. Iako ograničavanje društvene kritike nije dovodio u pitanje, dolazio je u dilemu oko upotrebe administrativnih mjera za njeno ograničavanje.

Kritika socijalističkog humanizma (str. 71-101) naslov je trećeg poglavlja knjige, koje autor započinje dilemom Tarasa Kermaunera "Kako preživjeti totalitarizam i kako unutarne ne izgubiti kada shvatiš da je tvoja idealna idealistička ideja, odluka za lijevu opciju, ne samo iluzija nego put u totalitarizam?". Posebna pažnja posvećena je Dušanu Pirjevecu, koji je zbog krize u koju je državu dovela "potpuno nekreativna i nesposobna drugorazredna garnitura" izgubio vjeru u socijalističku Jugoslaviju. To je uvjetovalo formiranje njegovog stava da Jugoslavija treba da napusti model samoupravljanja te se prikloni ili istočnom bloku ili pak kapitalističkom Zapadu. Vrlo važno pitanje u ovom poglavlju jeste i pitanje "nacionalnog nihilizma", čiji su glavni zagovornici bili upravo Kermauner i Dušan Pirjevec. Kermauner je smatrao da je slovenački nacionalizam postao ekspanzionistički orijentirana ideologija onog momenta kada je prestala opasnost od "prijeratne srpske hegemonije". Dodatno, članak Pirjevca *Vprašanje o poeziji, vprašanje o narodu* podigao je veliku

prašinu tadašnje javnosti, ali i intelektualnih krugova, gdje je autor istakao ubjeđenje o nauci kao najvišem autoritetu čovječanstva. Autor prati dalje kako je Pirjevčev tekst uticao na daljni razvoj slovenske misli kroz djelovanje Marijana Krambergera koji je zapravo legitimirao prelazak u druge narode kao nešto sasvim prihvatljivo za svakog Slovenca. Uprkos kontroverznom stavovima za to vrijeme, autor ističe kako se “nihilistima” nije moglo očitovati značajnije odstupanje od marksističke teorije. Neki od najglasnijih protivnika ove teze bili su između ostalog i Matej Bor, član partizanske generacije, koji je smatrao da odbacivanjem nacionalnog motiva nestaje svaki vid i argument otpora.

Četvrto poglavlje u knjizi, *Sociološka kritika samoupravljanja* (str. 101-125), upravo tretira pitanje transformacije sociologa u “nove naučnike” šezdesetih godina i njihove kritike samoupravnog sistema Jugoslavije. Upravo u šezdesetim godinama dolazi do osnivanja Visoke škole političkih nauka i Odjela za sociologiju, što u očima autora predstavlja početak organiziranog naučnog djelovanja, koje će se vremenom udaljiti od pokroviteljstva Partije koje ih je pratilo. Pored toga, osnovan je i časopis *Teorija in praksa*, koji je prema riječima svojih osnivača bio pravi “marksistički časopis”. Prateći Veljka Rusa, pripadnika kritičke generacije, autor na pozornicu iznosi njegove stavove glede samoupravljanja, a to je da organski razvoj samoupravljanja može biti samo ukoliko se konflikti rješavaju organizirano sa “legalizacijom” opozicionih tenzija. Pored ovih tvrdnji, Rus je uvidio i niz drugih mana samoupravljanja, od koji je jedna da je samoupravljanje postalo alibi za odgovornost vodećih grupa, čime su se efektivno centri moći oslobodili odgovornosti za moć koju imaju. Kritika koju je uputio Veljko Rus, ubrzo ga

je dovela u sudar sa vlastima, te je on 1972. godine na sjednici CK Saveza komunista Slovenije, optužen za “neprikladno razumijevanje samoupravljanja”, a na kraju biva i uklonjen sa fakulteta. Za razumijevanje pozicije kritike i vlasti, jako je bitno stanovište Vladimira Arzenšeka, koji je istakao kako “u Sloveniji danas nema pokreta”, odnos da bez institucionalizacije konflikta u jugoslovenskom društvu nije moguće ostvariti djelovanje konfliktnog modela. Upravo zbog toga, Arzenšek smatra kako uprkos konfliktu kritike i vlasti, nije moguće doći do promjena, jer ti konflikti nisu institucionalizirani. U drugom dijelu poglavlja, autor se osvrće na obračun slovenačkih vlasti sa “funkcionalistički” usmjerenim profesorima, ali naglašava kako taj konflikt, iako je krenuo uobičajenim tokom, doživljava dosta drugačiji razvoj nego svi prijašnji obračuni vlasti sa kritičarima. Razlog tome leži u velikoj podršci koju su profesori dobili od svojih studenata, te je vlast bila primorana da formira posebnu komisiju za procjenu stanja na FSPN-u, koja je zaključila kako u visokom školstvu nema mjesta za one koji su u tumačenju društvene stvarnosti koristili “nemarksističke metode”. Autor pominje i mišljenje Bože Repea, koji je konstatirao kako je čistka na FSPN-u ili obračun sa “spornim” profesorima na kraju pogodilo i četvoricu profesora koji uopće nisu bili bliski saradnici *Teorije in prakse*.

Nakon rekonstrukcije modela samoupravljanja i njegove kritike, “nacionalnog nihilizma” i sociološke kritike samoupravljanja i obračuna vlasti sa njima, autor svoju pažnju prebacuje na studente i studentski pokret koji se pojavio i razvijao u šezdesetim godinama. Ta pažnja je studentima poklonjena u poglavlju *Kritička teorija društva* (125-147), gdje autor najprije konstatira viđenje Partije o domaćoj omladini, koju je do

kraja šezdesetih godina vidjela kao “neiskvarenu”. Kada je u pitanju Slovenija, studentski pokret nastaje 1968. godine i autor predstavlja jedan jako zanimljiv stav američkog historičara, Nick Miller-a, koji je na pojavu studentskog pokreta vidio kao “kapitulaciju” Partije, koja je poklekla pred ekonomskom stvarnosti u državi i njenom težinom. Na to se nadovezuje i sam autor, koji upravo u ekonomskim uslovima vidi jedan od glavnih razloga nezadovoljstva studenata, barem u “fazi mobilizacije studenata”. Prva na udaru kritike studenata našla se vanjska politika, ponajviše zbog dešavanja u Čehoslovačkoj i Poljskoj, te se Partija morala suočiti sa optužbama za oportunističnost, neprincipijelnost i licemjerje. U tom kontekstu autor navodi primjer suđenja Vladimiru Mijanoviću, koji je u kontekstu američke intervencije u Kambodži, Jugoslaviju optužio za saradnju sa “fašističkim” kapitalom i SAD-om. Ono što je posebno smetalo slovenačkim vlastima jesu bili napadi na Tita, što se vidjelo na primjeru članaka Jaša Zobeca i Pavla Kristana u kome su kritikovali Tita i njegovu vanjsku politiku. Time je prema riječima autora, došlo do toga da studenti, poput nekih filozofa, dovedu u pitanje lik vođe, koji se u neku ruku smatrao svetim. Godine 1974, šest predstavnika fakultetskih odbora filozofskih fakulteta iz Beograda izašli su sa Planom rezolucije Saveza studenata filozofskih fakulteta u kojem su, između ostalog, izložili osnovna društvena pitanja koja u očima studenata nisu još riješena poput toga da radnička klasa još uvijek nije presudna za političku i ekonomsku sferu, socijalne razlike se još uvijek šire, nezaposlenost koja prisiljava radnike na odlazak u kapitalističke države, monopol u ekonomskoj i političkoj sferi koji prouzrokuje monopol u mnogim drugim sfera društva i obrazovanja i slično.

Ulazak u sferu politike bio je okidač za zaostavanje odnosa vlasti spram studenata i njihovog pokreta i nastojanja ograničavanja njihove kritike. Vlast je to postigla tako što je studentsku organizaciju preoblikovala u Savez socijalističke omladine ili SSO, čime ona postaje društveno-političko tijelo. Preobrazba iz autonomne organizacije u društveno-političku, doveo je do pada studentskog pokreta i njihove kritike na račun vlasti.

Buržoasko-demokratska i nacionalna kritika (str. 147-175) naslov je narednog poglavlja knjige, koje autor otvara konstatacijom kako je u socijalističkim sistemima, pojava opozicije upravo usko povezana sa buržoasko-demokratskom kritikom, koja se može pratiti samo u periodu uspostavljanja i propadanja toga sistema. Stavljajući Sloveniju u navedeni kontekst, autor naglašava kako se o toj pojavi mora govoriti jako pažljivo, upravo zbog toga što kritika u to vrijeme nije uspostavila širu platformu za djelovanje i povezivanje sa drugim grupama. Sa pripadnicima “prevaziđene opozicije”, sa stanovišta Partije, nije bilo svrhe voditi bilo kakav vid dijaloga, što autor potkrepljuje primjerom Edvarda Kocbeka, koji nakon prinudnog penzionisanja nije krenuo putem “disidentstva”, nego je gajio tihu nadu o povratku u javni diskurs. Ubrzo se taj krug “razočaranih”, kako to naziva autor, proširio pa su se Kocbeku pridružili i mnogi intelektualci kako starije, tako i mlađe generacije. Značaj događaj u tom kontekstu jeste osnivanje časopisa *Prostor in* čas 1969. godine, oko kojeg su bili okupljeni mnogi intelektualci toga vremena, uključujući i Kocbeka. Štaviše, sam Kocbek se vrlo brzo povukao iz časopisa, ne želeći biti uzrokom interesovanja vlasti za časopis i ljude okupljene oko njega. Međutim, 1975. godina predstavlja prekretnicu u procesu demokratizacije, kada je Kocbek,

prema riječima autora, otvorio Pandorinu kutiju pišući o prešućenim temama slovenačke međuratne i poslijeratne historije. Neka od tih prešućenih pitanja koja su otvorena tih godina su tzv. Dachauski procesi, montirani sudski procesi od 1947. do 1949. godine, gdje je 37 ljudi osuđeno za suradnju sa Gestapo-om, te pitanje masakara domobrana i drugih protivnika revolucije. Pored Kocbeka, koji je o tim pitanjima izdao i knjigu *Edvard Kocbek. Svjedok našeg vremena*, jako se angažirao i okružni sudija zadužen za optužnicu pored Kocbeka, objavivši članak pod pseudonimom, braneći stavove optuženog. Iako su državne vlasti vrlo brzo saznale pravi identitet iza pseudonima, ovaj proces predstavlja zadnji veliki politički proces u socijalističkoj Sloveniji. Autor smatra, kako je u vremenu slabljenja režima i njegovih legislativnih sredstava, "herojska revolucionarna prošlost" postala važan element održavanja režima, te je njeno dovođenje u pitanje bilo povodom za takvu reakciju vlasti spram Kocbeka i drugih neistomišljenika.

Posljednje veliko poglavlje knjige nosi naslov *Kritika položaja vjernika i vjerskih zajednica* (str. 175-231), gdje naslov poglavlja otkriva njegovu tematiku, a to je položaj vjernika i vjerskih zajednica u socijalističkoj Jugoslaviji, te kako su ga mnogi kritičari zapravo vidjeli. Autor ovo veliko poglavlje knjige počinje mišljenjem Edvarda Kocbeka, koji je smatrao kako je odnos prema vjernicima bio jedna od glavnih dilema postrevolucionarnog jugoslavenskog društva, koju onu ipak nije uspjelo riješiti. Autor ističe da za razliku od neposrednog poslijeratnog perioda, kada je država, nastojala odvojiti nacionalni episkopat od Svete Stolice i zatvoriti Crkvu u vlastite institucionalne okvire, period šezdesetih godina pokazuje novi trend, odnosno traženje kompromisa između

Crkve i SK. Jugoslavenski ustav izjednačavao je prava vjernika sa pravim drugih građana, ali su oni svoj vjerski interes mogli izražavati isključivo samostalno, jer je crkvi oduzeta uloga zastupnika vjernika. Osnovu ovakvog odnosa prema vjernicima, autor vidi u marksističko-lenjinističkom razumijevanju religije, što se osamdesetih godina počelo itekako problematizirati. Lenjinovo mijenjanje Marxove definicije religije iz opijuma naroda u opijum za narod, religija je shvatana kao instrument u rukama vladajuće klase za ugnjetavanje narodnih masa, te samim time su otvorena vrata za aktivnu borbu protiv religije. Veliki kamen spoticanja između vlasti i Rimokatoličke crkve, bilo je i pitanje ateizacije školstva, jer je već 1951-1952. godine u školama ukinuta vjeronauka. Polemike oko neutralnih škola počele su još 1968. godine, gdje su najglasniji bili Janez Jenko i Janez Janžeković, koji su prije svega istakli svoju sumnju u garancije vlasti da marksistički odgoj ne znači ujedno i ateizaciju, smatrajući upravo da je marksizam u svim svojim varijantama ateistički pogled na svijet. Drugo vrlo važno pitanje kojem je autor posvetio pažnju jeste i položaj učitelja vjernika, te dilema o tome, da li učitelji vjernici, iako prateći nastavni plan i program, mogu imati svoje mjesto u učionicima. Već početkom šezdesetih godina, Boris Zihler i slovenačko partijsko rukovodstvo, su počeli naglašavati razliku između klerikalizma i religije, te da otpušteni nastavnici nisu otpušteni radi njihove religije, već što su tome pridodali političko obilježje. Konačno rješenje položaja učitelja vjernika trebao je ponuditi dokument *Socijalističko samoupravno društvo – učitelj (vjernik) i škola*, koji je usvojen 1977. godine, ali dokument nije sadržao ništa novo u odnosu prema vjernicima. Neizostavno pitanje odnosa prema vjernicima bilo je i pitanje školskih udžbenika, kon-

kretno udžbenike sociologije u kojima se to pitanje najviše istaklo. U tom kontekstu autor ističe jedno poglavlje udžbenika, u kojemu je napisao da u Jugoslaviji, vjerniku koji je vreli pobornik socijalizma i koji je protiv klerikizma, otvorena su sva vrata u svim sferama života. Uprkos usvajanju novog ustava, dolazak Ivana Pavla II kao pape, označio je početak kraja normalizacije odnosa marksista i kršćana, te su i neki crkveni velikodostojnici bili napadnuti od strane kritičara zbog isuviše nekonfliktne politike spram vlasti i njihovog stava o religiji.

Na samom kraju knjige, nalaze se zaključna razmatranja autora, kao i popis izvora i literature. Društvena kritika, njeni različiti oblici i različite tematike koje je tretirala, pokazuje veliku multidimenzionalnost i zadiranje kritike u sva goruća društvena, ali i politička pitanja jugoslavenskog socijalističkog društva. Iako su poglavlja organizirana tematski, vrlo je lako pratiti vremensku nit različitih vidova društvene kritike, jer su se svi oni međusobno preklapali i egzistirali. Također, knjiga jasno pokazuje koliko je društvena kritika, u jednom socijalističkom sistemu, bili artikulirana i prisutna, te se nije libila problematizirati mnoge stvari u društvu, ma koliko one "nedodirljivo" djelovale. Sa druge strane, uprkos tome što cenzura "zvanično" nije postojala, kroz svako poglavlje vidimo da je ipak uslijedio obračun vlasti sa kritičarima, te se tu jasno pokazuju mehanizmi vlasti, kojima je ona nastojala odbraniti svoju poziciju, te dodatno ojačati ideologizaciju društva u socijalističkoj Sloveniji. Uprkos tome, kritičari nisu posustajali od ukazivanja na mane države u kojoj su živjeli, bez obzira na posljedice po sebe, a odgovor na pitanje da li su te kritike uzrokovale neke konkretne promjene može biti predmetom neke druge studije.

NEDIM PUSTAHIJA